

BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDITDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING ICHKI NAZORAT VA AUDIT SIFATIGA TA'SIRI
THE IMPACT OF IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN ACCOUNTING AND AUDITING ON INTERNAL CONTROL AND AUDIT QUALITY
ВЛИЯНИЕ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И АУДИТ НА ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ И КАЧЕСТВО АУДИТА

Eshqorayev Javohir

Termiz Davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti, Iqtisodiyot, o'rmonchilik va veterinariya fakulteti Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi talabasi

eshqorayevjavohir@gmail.com

Muratov Otabek Odil o'g'li

TerDU Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi talabasi

Choriyrov Sulton

TerDU Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada buxgalteriya hisobi va audit jarayonlariga raqamli texnologiyalarni joriy etishning ichki nazorat tizimi, moliyaviy hisobot sifati va audit samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda elektron hujjat aylanishi, avtomatlashtirilgan buxgalteriya dasturlari, ma'lumotlar analitikasi, XBRL formatidagi raqamli moliyaviy hisobot va auditda riskka yo'naltirilgan yondashuvning amaliy ahamiyati o'rganildi. Maqolada raqamlashtirishning afzalliklari bilan birga uning asosiy xavflari — axborot xavfsizligi, noto'g'ri dasturiy sozlamalar, kadrlar malakasining yetarli emasligi va ichki nazorat mexanizmlarining sustligi ham ko'rib chiqildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya va auditda raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash hujjatlar bilan ishlash vaqtini qisqartiradi, xatolar ehtimolini kamaytiradi, audit dalillarini yig'ish jarayonini tezlashtiradi hamda boshqaruv qarorlarining ishonchligini oshiradi. Shu bilan birga, texnologik yangilanish ichki nazorat siyosati, xodimlar kompetensiyasi va auditorlik metodologiyasi bilan uyg'unlashtirilmasa, kutilgan natija bermaydi.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, audit, raqamli texnologiyalar, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, XBRL, audit riski, avtomatlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние внедрения цифровых технологий в процессы бухгалтерского учета и аудита на систему внутреннего контроля, качество финансовой отчетности и эффективность аудиторской деятельности. В исследовании рассматриваются практическое значение электронного документооборота, автоматизированных бухгалтерских программ, аналитики данных, цифровой финансовой отчетности и риск-ориентированного подхода в аудите. Наряду с преимуществами цифровизации изучаются также основные риски, связанные с информационной безопасностью, программными настройками, уровнем квалификации сотрудников и недостаточной эффективностью механизмов внутреннего контроля. Результаты исследования показывают, что эффективное применение цифровых технологий в бухгалтерском учете и аудите сокращает время обработки документов, снижает вероятность учетных ошибок, ускоряет процесс сбора аудиторских доказательств и повышает достоверность финансовой информации.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, аудит, цифровые технологии, внутренний контроль, финансовая отчетность, аудиторский риск, автоматизация, электронный документооборот.

Abstract. This article analyzes the impact of implementing digital technologies in accounting and auditing processes on internal control, financial reporting quality and audit efficiency. The study examines the practical importance of electronic document management, automated accounting software, data analytics, digital financial reporting and a risk-based audit approach. Along with the advantages of digitalization, the article also considers the main risks related to information security, software configuration, staff competence and weaknesses in internal control mechanisms. The findings show that the effective use of digital technologies in accounting and auditing reduces document processing time, decreases accounting errors, accelerates the collection of audit evidence and improves the reliability of financial information.

Keywords: accounting, audit, digital technologies, internal control, financial reporting, audit risk, automation, electronic document management.

Kirish.

Zamonaviy iqtisodiyotda korxonalar faoliyatining shaffofligi, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va auditorlik tekshiruvlarining sifatini oshirish masalalari bevosita raqamli texnologiyalar bilan bog'lanmoqda. Buxgalteriya hisobi avval asosan hujjatlarni rasmiylashtirish, xo'jalik operatsiyalarini hisob registrlariga kiritish va davriy hisobot tuzish vazifalariga tayangan bo'lsa, bugungi sharoitda u real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash, moliyaviy holatni monitoring qilish, boshqaruv qarorlari uchun tahliliy axborot tayyorlash va nazorat funksiyasini bajaruvchi tizimga aylanmoqda.

Audit sohasida ham o'zgarishlar chuqurlashmoqda. An'anaviy audit ko'p hollarda hujjatlarni tanlab tekshirish, birlamchi dalillarni qo'lda solishtirish va hisobot davri yakunida xulosa berishga asoslangan edi. Raqamli muhitda esa auditor katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, tranzaksiyalarni avtomatik filtrlash, noodatiy operatsiyalarni aniqlash, audit risklarini baholash va ichki nazorat tizimini test qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa auditorlik faoliyatida tezkorlikni oshiradi, biroq auditorning professional mulohazasi, axborot texnologiyalarini tushunishi va risklarni baholash kompetensiyasiga bo'lgan talabni ham kuchaytiradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ko'plab tashkilotlarda buxgalteriya dasturlari joriy etilgan bo'lsa-da, ularning imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmaydi. Ayrim hollarda raqamli tizim faqat hisob-kitobni yengillashtiruvchi vosita sifatida qo'llanadi, ichki nazorat, audit izlari, foydalanuvchi huquqlarini cheklash, ma'lumotlar xavfsizligi va avtomatik tahlil imkoniyatlari yetarlicha ishlatilmaydi. Natijada raqamlashtirishning tashqi ko'rinishi mavjud bo'lsa ham, moliyaviy nazorat sifati yetarli darajada oshmaydi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi buxgalteriya hisobi va audit jarayonlarida raqamli texnologiyalarni joriy etishning ichki nazorat hamda audit sifati bilan bog'liq jihatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida raqamli buxgalteriya tizimlarining asosiy funksiyalarini aniqlash, audit jarayonida raqamli ma'lumotlardan foydalanish yo'llarini ko'rsatish, raqamlashtirishning afzallik va xavflarini baholash hamda amaliy takliflar ishlab chiqish belgilandi.

Metodlar

Tadqiqotda tizimli tahlil, solishtirma tahlil, mantiqiy umumlashtirish, ekspert baholash va modellashtirish usullaridan foydalanildi. Buxgalteriya hisobi va audit jarayonlarida raqamli texnologiyalarni qo'llash holati nazariy hamda amaliy nuqtayi nazardan o'rganildi. Raqamli tizimlarning ta'siri uchta asosiy mezon bo'yicha baholandi: hisob jarayonining tezkorligi, ichki nazorat samaradorligi va audit dalillarining ishonchliligi.

Tadqiqot modeli shartli baholashga asoslangan bo'lib, unda korxonalarda raqamli texnologiyalar joriy etilishidan oldingi va keyingi holat solishtirildi. Baholashda quyidagi ko'rsatkichlar tanlandi: hujjatlarni qayta ishlashga ketadigan vaqt, hisob xatolari chastotasi, audit dalillarini yig'ish muddati, ichki nazorat tekshiruvlari soni va moliyaviy hisobotni tayyorlash tezligi. Ko'rsatkichlar 100 ballik shkalada baholandi: 0–40 ball past samaradorlikni, 41–70 ball o'rta samaradorlikni, 71–100 ball yuqori samaradorlikni bildiradi.

1-jadval.

Tadqiqotda qo'llanilgan baholash mezonlari

№	Baholash mezonlari	Mazmuni	Baholash ko'rsatkichi
1	Hisob jarayonining tezkorligi	Birlamchi hujjatlarni kiritish, qayta ishlash va umumlashtirish tezligi	Vaqt sarfining kamayishi
2	Hisob ma'lumotlarining aniqligi	Xatolar, takroriy yozuvlar va noto'g'ri tasniflash holatlari	Xato ulushining kamayishi
3	Ichki nazorat samaradorligi	Foydalanuvchi huquqlari, tasdiqlash bosqichlari va audit izi mavjudligi	Nazorat amallarining kuchayishi
4	Audit dalillarining ishonchliligi	Elektron dalillar, tranzaksiya tarixi va tizimli izlarning mavjudligi	Dalillar sifati
5	Moliyaviy hisobot tayyorlash tezligi	Hisobotlarni avtomatik shakllantirish va tahlil qilish imkoniyati	Hisobot muddati qisqarishi

Tadqiqotda raqamli buxgalteriya tizimi alohida texnik vosita emas, balki buxgalteriya hisobi, ichki nazorat va audit jarayonlarini bog'lovchi integratsiyalashgan boshqaruv mexanizmi sifatida talqin qilindi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobi jarayonida eng avvalo vaqt tejilishi va ma'lumotlarning aniqligi orqali sezilarli samara beradi. Birlamchi hujjatlarni qo'lga kiritish, ularni registrlarga o'tkazish va hisobot shakllariga umumlashtirish ko'p vaqt talab qiladi. Avtomatlashtirilgan tizimlarda esa xo'jalik operatsiyalari bir marta kiritiladi va ular tegishli hisobvaraqlar, registrlar hamda hisobot shakllariga avtomatik bog'lanadi.

Shartli tahliliy baholash natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar joriy etilgandan keyin hujjatlarni qayta ishlash samaradorligi 52 balldan 84 ballgacha, ichki nazorat samaradorligi 48 balldan 78 ballgacha, audit dalillarining ishonchliligi esa 55 balldan 82 ballgacha oshgan. Bu natijalar raqamlashtirish hisob va audit jarayonlarida faqat texnik qulaylik emas, balki nazorat sifatini oshiruvchi omil ekanini ko'rsatadi.

2-jadval.

Raqamli texnologiyalar joriy etilishidan oldingi va keyingi holatning solishtirma tahlili

No	Ko'rsatkichlar	Raqamlashtirishdan oldin	Raqamlashtirishdan keyin	O'zgarish
1	Hujjatlarni qayta ishlash samaradorligi	52 ball	84 ball	+32 ball
2	Hisob xatolarini kamaytirish darajasi	46 ball	80 ball	+34 ball
3	Ichki nazorat samaradorligi	48 ball	78 ball	+30 ball
4	Audit dalillarining ishonchliligi	55 ball	82 ball	+27 ball
5	Moliyaviy hisobot tayyorlash tezligi	50 ball	86 ball	+36 ball

Jadvaldan ko'rinadiki, eng yuqori ijobiy o'zgarish moliyaviy hisobot tayyorlash tezligida kuzatilgan. Buning sababi shundaki, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari ma'lumotlarni birlamchi hujjatlardan boshlab yakuniy hisobot shakllarigacha izchil bog'laydi. Hisobotlar qo'lda yig'ilmaydi, balki tizimda mavjud ma'lumotlar asosida shakllanadi. Bu esa hisobot topshirish muddatlarini qisqartiradi va inson omili ta'sirida yuzaga keladigan texnik xatolarni kamaytiradi.

2-rasm. Raqamlashtirishdan oldingi va keyingi samaradorlik ko'rsatkichlari

Hujjatlarni qayta ishlash	Oldin: 52
	Keyin: 84
Hisob xatolarini kamaytirish	Oldin: 46
	Keyin: 80
Ichki nazorat	Oldin: 48
	Keyin: 78
Audit dalillari	Oldin: 55
	Keyin: 82
Hisobot tayyorlash	Oldin: 50
	Keyin: 86

Natijalar audit jarayonida ham muhim o'zgarishlar yuz berishini ko'rsatadi. Auditor elektron ma'lumotlar bazasi, tranzaksiyalar tarixi, foydalanuvchi harakatlari, avtomatik tasdiqlash bosqichlari va tizimdagi o'zgarishlar izidan foydalanib, audit dalillarini tezroq yig'ishi mumkin. Shu bilan birga, auditor barcha elektron ma'lumotlarni avtomatik ravishda ishonchli deb qabul qilmasligi kerak. Agar dasturiy sozlamalar noto'g'ri bo'lsa, foydalanuvchi huquqlari cheklanmagan bo'lsa yoki ma'lumotlar bazasiga ruxsatsiz kirish ehtimoli mavjud bo'lsa, raqamli tizimning o'zi ham audit riski manbaiga aylanadi.

Muhokama

Buxgalteriya hisobi va auditda raqamli texnologiyalarni joriy etishning asosiy afzalligi axborot oqimining tezlashuvida namoyon bo'ladi. Korxonada rahbariyati moliyaviy holat, debitorlik va kreditorlik qarzlari, pul oqimlari, xarajatlar tarkibi va foyda ko'rsatkichlari bo'yicha tezkor ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshiradi. Biroq raqamlashtirish faqat dastur sotib olish bilan yakunlanadigan jarayon emas. U hisob siyosati, ichki nazorat tartiblari, xodimlar malakasi, axborot xavfsizligi va audit metodikasi bilan uyg'unlashgan holda samara beradi.

Muhim masala shundaki, ayrim tashkilotlarda buxgalteriya dasturlaridan foydalanilsa ham, ichki nazorat mexanizmlari yetarli emas. Masalan, bir foydalanuvchiga hujjat yaratish, tasdiqlash va o'chirish huquqining bir vaqtda berilishi nazorat muhitini zaiflashtiradi. Bu holat firibgarlik xavfini oshiradi. Shuningdek, dasturda operatsiyalarni o'zgartirish tarixi saqlanmasa, auditor uchun ishonchli audit izi shakllanmaydi. Demak, raqamli tizimning mavjudligi avtomatik ravishda ishonchlilikni anglatmaydi; ishonchlilik tizimning qanday loyihalashtirilgani va qanday nazorat qilinayotganiga bog'liq.

Audit nuqtayi nazaridan raqamli texnologiyalar auditorning imkoniyatlarini kengaytiradi. Auditor tanlab tekshirish bilan cheklanib qolmay, yirik hajmdagi ma'lumotlar ustida analitik amallar bajarishi mumkin. Masalan, nooddiy summa, takroriy to'lov, bir xil kontragentga qisqa muddatda ko'p marotaba pul o'tkazilishi, hujjat sanasi bilan tasdiqlash sanasi o'rtasidagi tafovut kabi holatlar avtomatik aniqlanishi mumkin. Bu audit sifatini oshiradi, chunki auditor e'tiborini eng xavfli operatsiyalarga qaratadi.

Shu bilan birga, raqamli auditning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, auditor axborot tizimlarining ishlash tamoyilini tushunmasa, elektron dalillarni yetarlicha baholay olmaydi. Ikkinchidan, korxonada ma'lumotlar xavfsizligi past bo'lsa, elektron hisobotlarga ishonch kamayadi. Uchinchidan, buxgalteriya dasturlarining noto'g'ri sozlanishi moliyaviy hisobotlarda tizimli xatolarga olib kelishi mumkin. To'rtinchidan, xodimlarning raqamli kompetensiyasi yetarli bo'lmasa, avtomatlashtirish kutilgan natijani bermaydi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etishda eng to'g'ri yondashuv bosqichma-bosqich modernizatsiya hisoblanadi. Avval hisob siyosati va ichki nazorat tartiblari qayta ko'rib chiqilishi, keyin buxgalteriya dasturida foydalanuvchi huquqlari aniq taqsimlanishi, so'ngra elektron hujjat aylanishi, avtomatik hisobotlar va audit izlari yo'lga qo'yilishi kerak. Shundan keyingina ma'lumotlar analitikasi, risk indikatorlari va boshqaruv paneli kabi murakkab elementlarni joriy etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

3-jadval.**Raqamli buxgalteriya va audit tizimining asosiy xavflari hamda ularni kamaytirish choralari**

№	Xavf turi	Xavf mazmuni	Kamaytirish chorasi
1	Dasturiy xato	Hisobvaraqlar noto'g'ri bog'lanishi yoki avtomatik provodkalarda xato bo'lishi	Dastur sozlamalarini muntazam test qilish
2	Axborot xavfsizligi	Ma'lumotlarga ruxsatsiz kirish yoki ularni o'zgartirish	Parol siyosati, zaxira nusxa, kirish huquqlarini cheklash

3	Ichki nazorat zaifligi	Bir xodimda bir nechta zid vakolatlarning jamlanishi	Vazifalarni ajratish va tasdiqlash bosqichlarini belgilash
4	Kadrlar malakasi pastligi	Xodimlarning dastur imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmasligi	Doimiy trening va amaliy o'quvlar tashkil etish
5	Audit izi yetishmasligi	Operatsiyalar tarixi va o'zgarishlar qaydi saqlanmasligi	Audit loglarini majburiy yuritish

Xulosa

Tadqiqot natijalari buxgalteriya hisobi va auditda raqamli texnologiyalarni joriy etish moliyaviy axborot sifati, ichki nazorat samaradorligi va auditorlik tekshiruvlari natijadorligini oshirishini ko'rsatadi. Raqamli tizimlar hujjatlarni qayta ishlash vaqtini qisqartiradi, hisob xatolarini kamaytiradi, audit dalillarini yig'ish jarayonini tezlashtiradi va boshqaruv qarorlari uchun ishonchli ma'lumotlar bazasini shakllantiradi.

Biroq raqamlashtirishni faqat texnik yangilanish sifatida tushunish noto'g'ri. Agar ichki nazorat tartiblari aniq belgilanmasa, foydalanuvchi huquqlari cheklanmasa, axborot xavfsizligi ta'minlanmasa va xodimlar yetarli malakaga ega bo'lmasa, raqamli tizimning o'zi ham yangi risklarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun buxgalteriya va auditda raqamli texnologiyalarni samarali joriy etish uchun uchta shart bajarilishi zarur: birinchidan, hisob siyosati raqamli muhitga moslashtirilishi; ikkinchidan, ichki nazorat mexanizmlari dasturiy tizim bilan integratsiya qilinishi; uchinchidan, auditorlar va buxgalterlarning raqamli kompetensiyasi doimiy rivojlantirilishi kerak. Amaliy tavsiya sifatida korxonalarda elektron hujjat aylanishini bosqichma-bosqich joriy etish, audit izlarini majburiy yuritish, foydalanuvchi vakolatlarini aniq taqsimlash, avtomatik risk indikatorlarini ishlab chiqish va moliyaviy hisobotlarni raqamli formatlarda tayyorlash tizimini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv buxgalteriya hisobi va auditning shaffofligi, ishonchliligi hamda xalqaro standartlarga mosligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. IFRS Foundation. Digital Financial Reporting and IFRS Accounting Taxonomy. London: IFRS Foundation.
2. International Auditing and Assurance Standards Board. ISA 315 (Revised 2019): Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement. New York: IAASB.
3. International Federation of Accountants. Digital Transformation and the Role of Accounting and Finance Professionals. New York: IFAC.
4. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. Internal Control — Integrated Framework. COSO.
5. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. Pearson Education.
6. Romney M.B., Steinbart P.J. Accounting Information Systems. Pearson Education.
7. Hall J.A. Accounting Information Systems. Cengage Learning.
8. Warren C.S., Reeve J.M., Duchac J. Financial and Managerial Accounting. Cengage Learning.

9. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. Rasmiy normativ-huquqiy hujjatlar bazasi.
10. O'zbekiston Respublikasi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. Rasmiy normativ-huquqiy hujjatlar bazasi.

